

MEVLÂNÂ CELÂLEDDİN-İ RÛMÎ'NİN DÜŞÜNCE DÜNYASI

Kadir ÖZKÖSE¹

Özet

Mevlânâ Celâleddin-i Rûmî'nin Düşünce Dünyası

Büyük Türk sûfisi ve ilahî aşkın arayıcısı olan Mevlânâ Celâleddin-i Rûmî, hayatını şu şekilde özetler: "Hayatımız ancak şu üç kelime ile özetlenebilir: Hamdım, yandım, piştim!" O, âlim, zahid, ârif, âşık, şair ve veli bir şahsiyettir. Mutlu birey ve huzurlu toplum oluşturmayı, evrensel kişilik kazanmayı hedeflemiştir. Bu hedefini şu özellikleri ile gerçekleştirmiştir: Tasavvufî irfana sahip olmak, maneî aşka koyulmak, vahdet-i vücud sırrına bürünmek, insan-ı kâmil olmak, şiir, musiki ve sema ile donanmak, Şeb-i Arûs ve vuslata ermek.

Anahtar kelimeler: Tasavvuf, Mevlevilik, Mevlânâ Celâleddin-i Rûmî, İlahi Aşk, İnsan-ı Kâmil.

Abstract

Mawlana Jalaladdin Rumi's Universal Thought

Mawlana Jalaladdin Rumi, the great Turkish mystic and seker of divine love, sums up his life as follows: "All my life is told in these three words: I was raw, I have now been cooked and burnt!" He was a scholar, an ascetic, a lover, apoet and a saint. Individual happines and universal personality and peaceful society was his idea. He attract attention for these aim's reality: Sufi knowledge, spiritual love, wahdat al wujud, the perfect man, poem, music and sama, wedding night.

Key words: Sufism, Mawlavıya, Mawlana Jalaladdin Rumi, Spiritual Love, The Perfect Man.

Giriş

Mevlânâ, kültür tarihimizin temel değerlerinden biridir. Gerek yaşadığı dönemde ortaya koyduğu fikirleri gerekse vefatından sonra ismi ve düşünceleri etrafında oluşturulan tasavvufî disiplin ile dünya çapında büyük bir etki alanı oluşturmuştur. O tek bir milleti değil tüm insanlığı kucaklamıştır. Bir topluluk tarafından değil tüm insanlık tarafından kucaklanmıştır. Vefati esnasında arkasından giden her dinden ve her milletten insanın bulunması, onun oluşturduğu bu tesirin arka planını izah eder. Cenaze törenine Müslümanlar kadar Yahudi hahamlar ve Hıristiyan papazlar da katılır. Son yolculuğunda her sosyal ve dinî topluluk kendi dinince âyin gerçekleştirir. Mevlânâ'nın engin dünyasına ermemiş ve dar düşünceli bazı kişiler Mevlânâ'yı kendilerine ait görüp farklı kesimlerin bu iştirakine mani olmak ister. Kendilerini Mevlânâ'ya yakın hissedenden bu farklı din temsilcileri ise onlara şu cevabı verir: "Biz Musa ve İsa (a.s.)'ın sırrını onda gördük, onda bulduk. Güneşti o, güneş bir yeri değil bütün dünyayı aydın-

1 Doç. Dr., Cumhuriyet Ü. İlahiyat Fakültesi, kozkose@cumhuriyet.edu.tr

latır. Mevlânâ ekmeğe benzer, ekmekten kaçan aç var mıdır ki?”²

O, câmiu'l-ezdâddı, zıtlıkları kendinde birleştiren bir vahdet iksiriydi. O, Allah nurunu yansıtan bir ayna idi. Hakikati bir bütün olarak temsil etme gayretindeydi. Hakikatin sadece belirli bir yüzeyini görebilenler onu kendilerine ait hissediyordu. Hakikat arayıcısı olan Mevlânâ kendini bazı soruların cevabını aramaya adanmıştır. Hem Mevlânâ hem de insanlık için önemli soruların bir kısmı şu şekildedir:

- Müminler neden dar boyutta düşünmekte ve neden bu kadar parçalanmışlık içerisinde bulunmakta?
- Hakikat erlerinin vasıfları nelerdi?
- Hakikat erlerinin sözleri davranışları ile nasıl bütünlük sağlayabiliyordu?
- Bilginler gerçeği bildikleri halde neden bilginin hakkını verememekteydiler?
- Kişinin akli çok yaratıcı ise neden düşmanlık üretmektedir?
- Nasıl oluyor da sevgi ile tavırlar değişmekte, anlayışlar gelişmekte ve farklar kaybolmaktadır?

Bu ve benzeri soruların cevabını arayan Mevlânâ'nın fikirleri, insanın kaderi, hayattaki amacı, aslı ve gelişmesine yönelik, Allah'ı tanımaya matuf ve yaşanabilir bir dünya inşasına yönelikti. Mevlânâ insanın iç dünyasındaki saklı hazineyi keşfetti, insanlık hamurunu yoğurdu ve insanlık cevherini işlevsel hâle getirdi.³ Geleneksel benliği aşip evrensel benliğe ermeyi hedefleyen Mevlânâ, hayat maratonunda takılıp kalmamayı, *Fihî ma Fih* isimli eserinde sonsuzluk yolcularına nasıl hatırlatmaktadır:

“İnsanda öylesine bir sevgi, öylesine bir dert, bir istek, öylesine bir özleyiş, bir umuş vardır ki yüz bin dünyaya sahip olsa dincelmez, rahatlaşmaz. Şu halk, bir işe-güce koyulmuş, bir zenaate, bir alış-verişe girişmiş, bir sanat, bir mevki sahibi olmuş, bilgi elde etmiş, yıldız bilgini olmuş, daha da başka bilgileri öğrenmiştir amma hiç de rahata kavuşmamıştır; çünkü dilenen, istenen şey elde edilmemiştir. Sevgiliye dil-ârâm-gönül huzûru, can rahatı derler ya; gönül onunla rahatlaşıyor, huzura kavuşuyor demek; başkasiyla nasıl esenleşir, nasıl rahata kavuşabilir ki? Bütün bu hoşluklar, dilekler, merdivene benzerler. Merdiven basamakları, oturup kalınacak yer değildir, geçilip gidilecek yerdir. Ne mutlu o kişiye ki daha çabuk geçip gider, daha çabuk uyanır, anlar

2 Abdülbâki Gölpınarlı, *Mevlânâ Celâleddîn Hayatı, Eserleri, Felsefesi*, İnkılap Kitabevi, 5.Baskı, İstanbul 1999, s. 129.

3 A. Reza Arasteh, *Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî'nin Kişilik Çözümlemesi Aşkta ve Yaratılıştta Yeniden Doğuş*, çev.: Bekir Demirkol - İbrahim Özdemir, Kitabiyat, Ankara 2000, s. 39.

da uzun yol kısalmış ona; merdiven basamaklarında harcatmaz ömrünü.”⁴

Mevlânâ'nın hayatı anlamlı kılma, mutlu bireyler vücuda getirme ve evrensel kişilik kazanma çabasını şu altı ana başlıkta ele alabiliriz:

1. Tasavvufî irfana sahip olmak.
2. Manevî aşka koyulmak.
3. Vahdet-i vücud sırrına bürünmek.
4. İnsan-ı kamil olmak.
5. Şiir, musiki ve sema ile donanmak.
6. Şeb-i Arûs ve vuslata ermek.

1. Tasavvufî İrfana Sahip Olmak.

Mevlânâ'nın eriş motoru, tekamül süreci ve yetkin insan olma yolu olarak benimsediği çizgi, tasavvufî hayattır. Her dinin, özellikle semavî/ilâhî dinlerin özünde belli bir ölçüde mistiklik/sırrilik, ezoterizm/bâtnilik (derûnilik, içsellik) de mevcuttur. Bu özden mahrum olan, bir din bile değildir. Herhangi bir dinî hareket yapısında bu öze yer verirse ve yer verdiği ölçüde dinî olur. Bu özün az ve yetersiz oluşu nispetinde dogmatik ve şekilci olur, dinin duygu tarafı ve derinliği yok olur. Hz. Mevlânâ'yı bu açıdan değerlendirdiğimizde onun İslâm'ın manevî, ruhanî ve sırrî özünü azamî derecede geliştirmiş ve her zaman bu öze bağlı kalmış olmakla beraber nasslarla, yani dinin açık ve kesin hükümleriyle uyum içinde olduğu, bu özelliği ile bir sûfisi kimliğine sahip bulunduğu açıkça görülür.

Tasavvuf; maddeden mânâyâ yükselmek, zâhirden bâtına intikal, gönül derdini tedâvi, Hakk'ın rızasını kazanmak için nefisleri temizlemek, güzel ahlak sahibi olmaya çalışmak, Allah ve Resulü'nün ahlakıyla ahlâklanmaktır.⁵ İnsanın Yaratıcı ile manevî bağını ifade eden tasavvuf, Mevlânâ'da ruhu beden üzerinde hâkim kılmaya, varlıktan geçmeye dayanmaktadır. O tasavvufu; irfan, oluş, aşk ve cezbe âleminde tekâmülden ibaret görür. Onun tasavvufî öğretileri; Belh'in zühde dayalı tasavvuf anlayışı, Endülüs'ün vahdet-i vücud telâkkisi ve Horasan'ın şiirle ifadesini bulan ilahî aşk yaklaşımına dayalı bir terkipten ibarettir.

Mevlânâ'ya göre sülûk, kendine gelmek, kendini bulmaktır. İnsan

4 Mevlânâ Celâleddin Rûmî, *Fihî Mâ Fihî*, ter. Ahmed Avni Konuk, haz.: Selçuk Eraydın, İz Yayıncılık, İstanbul 1994, s. 60.

5 Mahir İz, *Tasavvuf*, Kitabevi Yayınları, İstanbul 1997, s. 30.

sülûkünde gerçeğe ulaşmak için tabiatına aykırı şeylere tevessül etmemelidir. Zira, şehvet varken nefse hâkim olmak bir fazîlettir. O gerçeğe ulaşmak için zikir, esmâ ve halveti de esas kabûl etmez. Addan ve harften geçmekle ad sâhibini bulmanın mümkün olacağını söyler. Bunun için de varlıktan arınmak lâzımdır. Mevlânâ'ya göre zikir, sâdece fikri harekete getirir. Fakat işin aslı cezbedir.⁶ “İnsanlık ve iyilik hususunda arslan kesilmiş erin avı; sevgidir, merhamettir. ilaç, dünyada iyileştirmek için, hastadan başka kimseyi aramaz. Nerede bir dert varsa, deva oraya gider. Nerede alçak ve çukur yer varsa, su oraya akar.”⁷ Sözleriyle o, tasavvufun bir sevgi yolu olduğuna telmihte bulunur. Bu nedenle görevinin uyuyan ruhları uyandırmak olduğunu beyan eder.

Mevlânâ'ya göre sülûk, kendini unutmak değil, kendine gelmek, kendini bulmaktır. Talimlerinde gerçeğe ulaşmak için evlenmemek gibi insan tabiatına aykırı şeyler hiç yoktur. Şehvet olmadıkça şehvetten kaçınmanın olamayacağını ve binaenaleyh şehvet varken nefse hâkim olmanın bir fazilet bulunduğunu söyleyen ve “Tanrı, yoksulları doyurun diyor amma sen bunu kazanın da doyurun diye oku. Yine böyle o padişah ‘Sabredin’ buyurdu. Bir istek olmalı ki ondan tüz çeviresin. ‘Yiyin’ emri, şehvet için bir tuzaktır, ondan sonra gelen ‘israf etmeyin’ emriyse temizliktir.”⁸ hükmünü veren Mevlânâ, böyle gayri tabii şeyleri tamamen reddetmekte, hatta sabrı üstün görmekle beraber şehvetin kudretini ve insanın zaafını gayet güzel bir şekilde dile getirmektedir.⁹

Tasavvufu merasimden ibaret gören sûret sufilerini şiddetle tenkide tabi tutan Mevlânâ, taç ve hırkaya bürünüp giydikleri elbiseyle kendisini sûfi gösteren çoğu kişinin tamah ehli olduğunu söyler. Olgunlaşmadan şeyhlik taslayanları tezyif eder, sözle şeyhlik davasına girişenlere çatar, davullu, bayraklı bir alay ham kişinin, şeyhlik lafına sığındığını, bu çeşit adamların, kendilerini Bayezid-i Bistâmî yerine koyduklarını, dava yurdunda kendi kendilerine meclis kurduklarını, bunların âdeta kendi kendine gelin güvey olduklarını söyler.¹⁰

2. Manevî Aşka Koyulmak

Tasavvufta, dolayısıyla klasik kültürümüzde aşk; evrensel bir prensip olarak

6 Selçuk Eraydın, *Tasavvuf ve Tarikatlar*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 4. Baskı, İstanbul 1990, s. 355.

7 Mevlânâ, *Mesnevî*, çev.: Veled İzbudak, haz.: Abdülbaki Gölpınarlı, MEB Yay., Ankara 1998, c. II, b. 521-524.

8 Mevlânâ, *Mesnevî*, c. V, b. 580-582.

9 Gölpınarlı, Mevlânâ Celâleddîn Hayatı, s. 172.

10 Gölpınarlı, *Mevlânâ Celâleddîn*, s. 171.

varoluşun esas gayesi kabul edilmiştir. Farklı bir güzeli sevmeye ve O'na âşık olmaya yöneliktir. Sarmaşık sarıldığı yeri, ağacı nasıl kaplayıp sararsa, aşk da girdiği kalbi ve vücudu öyle sarar. İnsanda kuvvetlenip geliştikçe insanın benliği zayıflar, ruhu gelişir. Mevlânâ'nun yegâne ideali aşka koyulmak ve vuslata ermektir. Kendisi aşktan doğmuş ve aşkla yoğrulmuştur. Hakiki diriliğin aşkta yok olmakla mümkün olabileceğini söyler.¹¹ Ona göre aşk; tüm ilaçların ilacıdır, inancını güçlendirir, endişesini giderir ve ruhun sayısız varlık düzeylerini aşmada onu cesaretlendirir.¹²

Mevlânâ'nın yolu hep bir aşk medeniyeti olarak yaşadı. Aşk çocukları onun terbiyesinden geçerek yaşadı yüzyıllar boyunca. Şiirleri ile gönüller kuşatıp gönüller yaptı. Maşukun gönle girişi ile gönül kapısını arkadan kilitlediğini söylediler. Dikensiz gülü herkesin göreceğini ama bakmasını bilen dikende gül göreceğini dile getirirdi.

Mevlânâ, dünyevi aşkı aşmayı, gerçek aşka ulaşmayı öğütler. Dünyevî aşkı, Mecnun'un devesine benzeterek, *Mesnevî*'de şu hikâyeyi anlatır:

"Mecnun, Leyla'sına kavuşmak için devesine biner ve onu sürer. Devenin arkasında daylağı (yavrusu) vardır.

Mecnun, deveyi mahmuzladıkça yavrusu geride kalır. Yular gevşeyince de deve geriler.

Mecnun deveyi sürdükçe deve ileri, yuları gevşetince de deve geri kalır.

Bir süre sonra Mecnun kendine gelir. Bir de bakar ki ne görsün! Bulunduğu yerden bir adım öteye gidememiş...

O zaman Mecnun, deveye şöyle der:

'A deve! İkimiz de aşığız... Ben Leyla'ya, sen daylağa...

Biz birbirimizle yoldaş olamayız. Çünkü birbirimizin yolunu vuruyoruz.'

Gerçek âşık ten devesine binen değil, can devesine binendir. Can ve beka âlemine kanat açandır."¹³

Kişinin toplumsal hayatında aşk, bütün anlaşmazlıkları giderir ve ümitsizce başarısızlığa uğrayan akıl ile karşılaştırıldığında üzüntü içinde olanlara yardım eder. Aşk, çözülemeyen her şeyin çaresi olmaktadır. Akıl başarısızlığa uğradığı yerde, aşk fetheder; düşüncenin güçsüz olduğu yerde aşk tamamıyla başarılı olur. Akıl değil aşk sayesinde hayat devam eder. Aşk, gazabı merhame-

11 Mehmet Önder, *Mevlâna (Hamdım-Pişdim-Yandım)*, Ajans Türk, ts., s. 105.

12 Arasteh, *Aşkta ve Yaratılıştta Yeniden Doğuş*, s. 27.

13 Mevlânâ, *Mesnevî*, c. IV, b. 1533-1545.

te dönüştürür, ölüleri hayata döndürür, köleleri padişah tahtına oturtur ve hükümdarları köle yapar. En nihayet olgunlaşmanın bir yolu olarak aşk, benliği ateşe atar ve onu sevgiye, aşka dönüştürür.

Aşk, bütün mezheplerin ötesinde bir dindir, ayrılığı azaltır, insanlar arasında birlik oluşturur; çünkü din temeli aşktan kaynaklanan bir özellikten doğar. Aşk renksizdir, şekiller ve sayıların arkasındaki harekettir. Bu nedenle aşk Mevlânâ'nın tek amacı oldu; onun yegane işi, zevki ve hayattaki uğraşısı haline geldi. Çünkü o, sevme sanatını uygulamalı olarak yaşıyordu. O, daha fazla aşkla aşk duygularını ve bunu da, daha fazla aşk isteyerek gerçekleştiriyordu. Böylece o, açık bir biçimde soruyordu: Balık, deniz suyundan doyar mı? Bir âşık aşkla nasıl doyum sağlar ki?

3. Vahdet-i Vücut Sırrına Bürünmek.

Mevlânâ özgür, manyetik ve evrensel kişiliğe sahipti. İçsel varlık düzeyinde bir umman olmayı ve kendi varoluş hikmetimizi idrak etmeyi isterdi. Herkesle bütünleşebilen ruh inşacılarını salık verir, özne-nesne ilişkilerinin üstesinden gelmeyi öğütlerdi. Çokluğun arkasındaki birliği görmeyi, birliğin nasıl çokluğa dönüştüğünü sezmeyi önemserdi. Vahdette kesreti kesrette vahdeti yaşamak gerektiğini söylerdi.

*Mesnevisi'*ni Vahdet Dükkânı olarak gören ve onda Vahdet'ten başka bir şeyin görülemeyeceğini beyan eden Mevlânâ'ya göre vahdet-i vücûd, bir makam ve hâldir. Bu vahdet âleminde ferdiyetini terk eden Mevlânâ kendini insanlarda görür. "Varlığımız sensin, biz yoklarız. Ey fânî sûretlerde görünen mutlak varlık" sözüyle Mevlânâ, feyz-i akdes'in, feyz-i mukaddesteki zuhurunu ifade ederken, "O güzel ve latîf nûr, sûrete bürününce, kale burçlarının gölgesi gibi sayı meydana çıktı" diyerek de kesretin vahdetten meydana geldiğini anlatır. Mevlânâ'ya göre kesret, vahdete ircâ edilmelidir, zîrâ hepsinin aslı vahdet-tir.

Mevlânâ vahdet-i vücudun, eşyada tecellisini ilahi aşka bağlamaktadır. Bu suretle tasavvufu, yüksek bir estetik cereyanı haline getirmiştir. Senlik-benlik şuuru yerine Hakiki Varlık'ın varlığını hissetmiş, kulun benliğinin aradan çekilmesini öngörmüş, Aşkın Benlik sahibi olan Tanrı'nın varlığını her şeyin nedeni olarak görmüştür.¹⁴ "Bizim gerçek varlığımız sensin ey ruhumuzun ruhu"¹⁵ ifadesi ile o, kişinin kuvvetli bir bilince sahip olmasını ve varlığın gerçek nedeni

14 Mevlânâ, *Mesnevî*, c. I, b. 596-614.

15 Mevlânâ, *Mesnevî*, c. I, b. 601.

olarak Allah'ı hissetmesini, her şeyde Cenab-ı Hakk'ın kudretini görmesini dilemiştir. Sözlerinin devamında mevcudatı çeng, nef, ney ve satranca benzetilirken, İlahi isim ve sıfatları mızrağa, nefese, sese ve oyuncuya benzetmiştir.

Mevlânâ, rüzgâr ile hareket eden arslan resimlerinin hamleleri his gözüyle görülürken, kesif bir madde olmayan rüzgârın zahir gözü ile görülemeyeceğini söyler. Bunun gibi, bizim kesif olan cisimlerimiz de görünür ama Hakk'ın latif olan isim ve sıfatları zahir gözü ile görülemez, der ve hislerimizle göremediğimiz o ilahi isim ve sıfatların tecellisinin asla kesilmemesi temennisinde bulunmaktadır.¹⁶

4. İnsan-ı Kamil Olmak

Mevlânâ insanın ontolojik kökenine işaret ederek, insanın geldiği yer ve yaratıcısıyla ilişkisini kurar. Bu ilişkinin aşk boyutunda olmasını ister. Dolayısıyla insan önce kendisini tanımalıdır. Mevlânâ'da toplumu anlamak için ferde yönelmek gerekmektedir. İnsanın kendisini tanımmasının yolu, kendini tanımaya engel olan ve nefsinden kaynaklanan ön yargılar, şehvetler ve ihtirasların önüne geçmek, yani nefsin terbiye etmektir.

Şeyh Galib'in "*Hoşça bak zâtına ki, zübde-i âlemsin sen.*"¹⁷ (*Kendine iyi bak, kendini tanı. Sen bütün âlemin, hulâsası, özüsün.*) ifadesine ilham kaynağı sadedinde Mevlânâ da insanı, sureti bakımından küçük ama hakikati bakımından büyük bir âlem olarak şu şekilde tavsif etmektedir:

"Ey insan, sen görünüşte maddî varlığıyla "küçük bir âlem" sin. Fakat mânen, gerçek varlığıyla, "büyük bir âlem" sin.

Görünüşte bir ağacın dalı, meyvenin aslı, temelidir. Çünkü yemiş daldadır bulunur, daldadır. Fakat hakîkatte, o dal, o meyve için var olmuştur.

Meyve elde etmeğe bir meylî ve bir ümidi olmasaydı, bahçırvan hiç ağaç diğeri mi idi?

Öyle ise görünüşte meyve, ağaçtan meydana geliyor da, hakîkatte o ağaç meyve çekirdeğinden doğmuştur."¹⁸

Allah nazarında insanın varlıkların en son halkası olduğunu beyan eden Mevlânâ, onun kendisini kimseye satmaması gerektiğinden bahseder. Bu nok-

16 Mevlânâ, *Mesnevî*, c. I, b. 604-605.

17 Şeyh Galib, *Şeyh Gâlib Divanı'ndan Seçmeler*, haz.: Abdülbâki Gölpinarlı, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1971, s. 10.

18 Mevlânâ, *Mesnevî*, c. IV, bno: 521-524.

tayı ispat için Mevlânâ, bir horoza, köpeğe, katıra ve ata sahip kişinin hikâyesini anlatır. Bu kişi, Hz. Musa'ya çok yalvarır ve onu ehli hayvanların dilini kendisine öğretmeye ikna eder. Sonra bir gün horozun köpeğe, atın yarın öleceğini söylediğine şahit olur. Bunun üzerine çarçabuk atı o akşam satar. Ertesi gün horozun, katırın da kesinlikle öleceğine dair köpeğe verdiği haberi duyunca, onu da satar. Yine horoz kölenin öleceğine dair köpeği ikna ederken efendi konuşmayı duyar ve köleyi de derhal satar. Belayı defettiği için mutlu olan adam yine horozun dediklerine kulak misafiri olur ve horozun köpeğe kendisinin öleceğini söylediğini duyar.

Adam, Hz. Musa'ya koşarak kendisini kurtarması için yalvarır ve buna Hz. Musa'nın cevabı şu olur: "*Şimdi git kendini sat ve kendini kurtar.*"¹⁹

Mevlânâ, bu hikâyeyi kullanarak kendi niteliklerini dikkate almayan kişinin bir gün her şeyi kaybedebileceğini, benliğinin kaybolacağını ve başkasının aleti olacağını belirtir. Bu hikâyeye, aynı zamanda işaretlerden hiçbir şey öğrenmeyen ve başı dertten kurtulmayan ben-merkezli bir kişinin karakterini de açığa çıkarmaktadır. Mevlânâ, bu örneklerden hareket ederek, insanın, temel tabiatının, çaresizliğinin ve güvensizliğinin sonucu olarak, servet ve güç vasıtalarına başvurduğu, kişilerarası ilişkilerde de serveti, gücü ve inancı kullanmaya yeltendiği genellemesinde bulunmaktadır. Böyle bir insan iktidara gelince yanlış davranmaya başlar. Hâlbuki insan sahip olduğu kalbin farkında olmalı, potansiyel bir varlık olduğu bilincini yitirmemeli ve kendisini parçalara ayırmamalı. Kendini sadece hakikatin kurtarabileceğini ve hakikatle bütünleşmek gerektiğini bilmelidir.

Mevlânâ kâmil insanı aramaktadır. Ona göre arayışlar, içli bir feryad hâline dönüştüğü ân, aranan bulunacaktır. Bu özlem ve iştiyaktan uzak olan gönülden hiçbir sonuç alınamaz. Çünkü aşk, arzu ve iştiyak içerisinde feryâd etmekle başlar. Celâl ve cemâl dalgaları ile dolu bu dünyânın ebediyete uzanan rotasında yalpalamadan yol alabilmek ancak bu aşk, vecd ve gönül sızıları ile gerçekleşecektir. O, renkleri ve dilleri, hatta inanışları ayrı olan insanları bir tutuyor: (Değil mi insandır, mayaları birdir) diyerek, kötülüklerin araz, yani değişken görünüşler olduğunu söylüyordu:

"İnsanlar yaratılıştan iyidirler. Kötülükler değişmez unsur değil, arazdır. Bunlar, iyinin delil ve rehberidir."

Ve yine diyordu ki:

19 Mevlânâ, *Mesnevî*, c. III, bno: 3266-3398.

“Bir insanın başkalarında kusur görmesi, ayıplaması, gerçekte kendi kusurunu görmesi demektir. İnsana önce kendisindeki kin, kıskançlık, hurs, zalimlik gibi kötü huyları görmesi, onlardan arınması lazımdır. Ondan sonra başkalarını kınamaladır.”²⁰

Bir gün Konya'nın dış semtlerindeki bir viraneden geçiyordu. Yıkıklar arasında, birkaç köpeğin sarmaş-dolaş olmuş uyuduklarını gördü. Yanındakilerden biri:

– “Bu biçâreler arasında ne güzel bir birlik var. Ne de dostça sarmaş-dolaş uyuyorlar.” dedi. Mevlânâ:

“Evet, sen bunlar arasındaki birliğin ve dostluğun ne kadar samimi olduğunu öğrenmek istersen, onların aralarına bir leş veya ciğer atıver. O zaman bu dostluğun nasıl bir dostluk olduğunu görürsün. Köpeklerin bu hali, dünya menfaatine yalnız midelerine, yalnız keselerine tapanların aralarındaki dostluğa benzer. Görünüşte çok samimidirler. Ama aralarına bir dünyalık girerse, nice yıllık tuz ekmek haklarını unuturlar, namus ve şereflerini havaya verirler.”

Ona göre dostluk, paraya pula değil ruha, duyguya dayanmalıdır. Bir şiirinde Mevlânâ; “Benim ne altın dolu keseye ne de altın kaseye meylim vardır.” der. Altın dolu kese de altın kase de dünya ehlinindir. Kadirbilirlik, samimiyet, sevgi, şefkat gibi manevi duygular ise gönül ehlinindir.²¹

“Gönül kırmak Allah'ı incitmektir.” anlayışını hayat tarzı hâline getiren Mevlânâ;

“Bu hırka içinde olduğumuz müddetçe ne kimseden incinir ne de kimseyi incitiriz.”²² buyurmaktadır.

Mevlânâ insanlara karşı duyduğu sevgiyi, bütün canlı varlıklara, hayvanlara karşı da duymuştur. Bir yıkıkta yavrulayan, fakat yavrularından ayrılmadığı için aç kalan bir köpeğe günlerce ekmek taşımış, Emir Pervane'nin evinden gümüş kaplarla gelen yemekleri, köpeklerin önüne dökmüş. “İstek ve meyil bakımından onlar sizlerden daha muhtaç.” diyerek, yemeklere kimsenin elini dokundurmamıştı.²³

Mevlânâ yalnız dostlarını, dindarları ve Müslümanları değil insan olmaları nedeniyle her dinden her kesimi bir görüyor, hatta toplumun dışladığı ve kötü diye damgaladığı isimleri de Hak nazarı ile diriltmeye, düzeltmeye ve insanlık cevherlerini gün yüzüne çıkarmaya çalışıyordu. “İyilik aradı mı insanda kötülük kalmaz ki! İyilik arayan bir kişi, kötülükten kaçır. Kötülükten hoşlanmayan insan kötü-

20 Önder, *Mevlâna*, s. 119.

21 Önder, *Mevlâna*, s. 121.

22 Önder, *Mevlâna*, s. 121.

23 Önder, *Mevlâna*, s. 119.

lükten kurtulur, iyiye doğru gider."²⁴

"Bir âşık hayır da yapabilir şer de. Onun hayırına şerrine bakma himmetine bak! Doğan kuşu, isterse bembeyaz olsun, eşsiz olsun; değil mi ki fare avlıyor, o bayağıdır. Fakat harabede yaşayan baykuş, padişaha gönlünü verirse, o doğan sayılır. Sen onun yaşadığı yere, görünüşüne bakma. Bir hamur teknesi boyun-daki insan, gökten de üstündür, "esir" den de."²⁵ sözleriyle insanların kusur ve zaafını görmekle birlikte ancak onların niyet ve himmetine bakan Mevlânâ, kötü insanlarda bile aslı iyiliği aradığı için kötülerini iyileştirmede, onların topluma kazandırılmasında başarılı olmaktadır.²⁶

"Gel, diyordu Mevlânâ gel, yine gel. Ne olursan ol yine gel. Putperest olsan da Hıristiyan olsan da gel" sözü her ne kadar Ebû Said Ebu'l-Hayr'a ait olsa da bu söz, mânâ olarak Mevlânâ'da da diğer sûfilerde de vardır. Burada 'gel ne olursan ol gel' demek, olduğun yerde ve olduğun gibi kal demek değildir. İslâm'ın nuruna çağrıda bulunmaktadır. "Burası umutsuzluk kapısı değil!" denilerek Allah'a davet edilmektedir. Mevlânâ dergâhının kapısının üstünde yer alan "Kâbetil-uşşâk bâşet in makam her ki nâkıs âmed." (Burası âşıklar kâbesidir, her kim nakıs gelir kamil olur.) ibaresi de nakıs gelenlerin kemale erdirildiklerine işaret edilmektedir.

Mevlânâ'nın insanı üstün varlık olarak görmesi, kainat ağacının meyvesi diye takdim etmesi, onun hümanist bir şahsiyet olduğunu göstermez. Zira hümanizmde aşkın olan değil bu dünya öne çıkmaktadır, Allah da dahil insan üzerindeki sınırlayıcı tüm otoriteler reddedilmektedir ve öte dünya anlayışı kabul edilmemektedir. Halbuki Mevlânâ'da Allah insanın varlık sebebidir. İnsan O'nsuz bir hiçtir. Mevlânâ'nın düşüncelerine baktığımızda, onda aşkın olanın öne çıktığını, Allah'ın bir otorite olarak mutlak bir biçimde kabul edildiğini ve ahiretin bu dünyadan daha değerli ve önde olduğunu rahatlıkla görebiliriz. Mevlânâ'da insan sevgisi var diye onu "hümanist" görmek son derece yüzeysel bir yaklaşımdır. Mevlânâ'ya göre insan, hakikatin yegane ölçüsü olmadığı gibi evren de insan merkezci değildir.

İnsanın maddî ve manevî boyutuyla en güzel surette yaratıldığını kabul etmektedir. İnsanı, "ya görüldüğü gibi olmaya ya da olduğu gibi görünmeye" davet etmektedir. İnsanın sahip oldukları ile değil kendi oluş sırrına erişi ile mutlu olabileceğini beyan eder. Ve herkesi yaşadığı o engin dünyaya davet

24 Mevlânâ, *Mesnevî*, c. VI, bno: 124.

25 Mevlânâ, *Mesnevî*, c. VI, bno: 135-138.

26 Gölpınarlı, *Mevlânâ Celâleddîn*, s. 193.

eder. Şu bir gerçek ki, Mevlânâ sadece kendisi için yaşamamış, kendisini toplumun ahlâkî gelişiminden sorumlu tutmuştur. O toplumu kucaklamış insanlık cevheri taşıyan hiç kimseden ümidini kesmemiştir. İşte bir örnek:

“Bir mahalleden geçiyordu. Yolu üzerinde çocuklar kaydırac oynuyorlardı. Mevlânâ’yı gören çocuklar, oyunlarını bırakarak koştular, elini öptüler. Mevlânâ da onların elini öptü, sevdi, okşadı, gönüllerini aldı. Yalnız bir çocuk vardı ki, oyunu bitirmemişti. Uzaktan Mevlânâ’ya seslendi:
– Mevlânâ, ben de geliyorum, bekle beni.
Mevlânâ çocuk oyununu bitirinceye kadar bekledi. Nihayet o da geldi. Büyük insanla küçük insan karşılıklı el öptüler.”²⁷

Mevlânâ, insanı küçüğüyle büyüğüyle sever, saygı gösterir, insana layık olduğu değeri verirdi. Bir gün hamama girmişti. Fakat girdiği ile çıktığı bir oldu. Sebebini sordular. Cevap verdi:

“Soyunup hamama girmiştim. Tellâk bana yer açmak için bir şahsı havuzun başından uzaklaştırdı. Ona karşı utancımın o kadar terledim ki dayanamayıp dışarı çıktım.”²⁸

Mevlânâ bütün gönlüyle Kur’an’a bağlıdır. Ama Kur’an’ın gösterdiği geniş ufukla da bütün ayrı ve başka dünyaları gezer, dolaşır. Herkese ve her kesime açıktır. Kendisini pergel gibi görür. Bir ayağının sadece Kur’an’ın hükümleri üzerinde durduğunu, öteki ayağı ile yetmiş iki milleti dolaştığını beyan eder. Ancak bu yetmiş iki milleti dolaşmak, onları nurundan yararlandırmak maksadıyladır. Bu düşünceyle açar sinisini Allah’ın bütün kullarına. Kendisinin tek görevinin uyuyan ruhları uyandırmak olduğunu söyler. Özellikle de hamları, günahkârları, eksik kalmış olanları arar.

Her şeyden önce Mevlânâ bir kuldu. O imanı tam, ibadeti yoğun, aşkı yaman, gönlü gani ve ruhu sevdalı bir kuldu. Bu minvalde şöyle derdi:

*“Yaşadığım müddetçe Kur’an’ın kôlesiyim ben.
Hz. Muhammed (s)’in yolunun tozuym ben.
Birisi, benim sözlerimde, bundan başka bir söz nakfederse,
O kîmseden de o sözden de bîzarım ben.”*²⁹

Mevlânâ yaratılışın devamlılığına inanır. Evrenin yaşlanıp yıprandığına değil daima yenilendiğine, iyiye ve güzele doğru gittiğine dikkat çeker. Dolayısıyla o yeniliğe âşıktır. Eski köhnemiş düşüncelerden, taklitçilikten ve eski dü-

27 Önder, *Mevlâna*, s. 118.

28 Önder, *Mevlâna*, s. 118.

29 Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî, *Mevlânâ'nın Rubâileri*, çev.: M. Nuri Gençosman, Milli Eğitim Bakanlığı Yay., İstanbul 1994, 1052. Rubai.

şüncelere saplanıp kalmaktan ürkmektedir.³⁰ Bu hâli *Mesnevi'* de şu şekilde dile getirmektedir:

*“Bu sözü, iyice anlatmak, açıklamak gerek. Fakat eski düşüncülerden, onların köhne anlayışlarından korkuyorum.
Kısa görüşlü, köhne anlayışlı kişiler, fikirlerine türlü türlü hayaller getirirler
Herkes, gerçeği duyamaz, işitemez, her kuşçağız, bir inciri bütün olarak yutamaz.
Hele o kuş ölmüş, çürümüş, hayallere dalmış, kör, gözsüz bir kuş olursa.
Balık resmi için, ister deniz olmuş, ister kuru toprak fark etmez. Hindlinin yüzüne
ha sabun olmuş, ha kıra boya...
Bir kağıda gamlı bir adam resmi yapsan, o resim gamdan da sevinçten de habersizdir.”³¹*

Mevlânâ, kendi dönemini; “Sanki dünya yeni baştan dirildi, parladı. Ne de şaşılacak şey! O acılarla, ıstıraplarla dolu gün de bir gündü, bugün de bir gündür, ama ikisi de birbirine benzemez.”³² diye tanımlamaktadır. Yine, o sürekli bir yenilenme arayışındadır:

“Her gün bir yere konup göçmek, akarsu gibi bulanmamak, donmaktan kurtulmak ne hoştur. Dün de geçti, dün ait söz de dün gibi gelip geçti. Bugün bir yeni söz söylemek gerek.”³³

Yeniden ve yenilenmekten ürkmeyen, aksine yenilikten kaçanları kınayan Mevlânâ, bu inancının tabii neticesi orak da “Eski mallar satanların nöbeti geçti. Yeni şeyler satıyoruz. Bu Pazar, bizim pazarımız şimdi.” demektedir, “Bugün Ahmed benim, dünkü Ahmed değilim ben. Bugün anka benim, yemle beslenen kuşçağız değilim ben.”³⁴ diye gününün Ahmed'i olduğunu ilan etmektedir.

5. Şiir, Musiki ve Sema ile Donanımın Ermek

Mevlânâ'da şiir aşkın dili ve gönül kandilinin yağı, müzik aşkla dolup taşan gönlün oynaşı, sema ise bu aşkın vecdi ve hareketiydi. Semâ ruh ile bedeni bütünleştiren, varlığın sır perdesini aralayıp yaratılanı Yaratan'la buluşturan bir vecd hâlidir.

Mevlânâ'da ney, salih insan, kamil insan demektir. Neyden çıkan ses de Allah'a olan aşkının sesidir. Sema taksiminde inleyen ney, Hakk'a vuslatın öz-

30 Gölpınarlı, *Mevlânâ Celâleddîn*, s. 177.

31 Mevlânâ, *Mesnevi*, c. I, b. 2761-2766.

32 Mevlânâ, *Mesnevi*, c. IV, b. 31777.

33 Abdülbâkî Gölpınarlı, *Seçme Rubâiler*, M.E.B. Yay., İstanbul 1945, 177. Rubâî.

34 Gölpınarlı, *Mevlânâ Celâleddîn*, s. 177.

lemine çekmektedir. Ney, gönüllerde bir sohbet, ezel-ebed arasında bir yolculuk aracıdır. Aşk acısı tatmayanlar neyin çağrısını anlayamazlar.

Semâ esnasında her hareketin bir ilahi mana ve ifadesi vardı. Semâ'da çark atmak, ani dönmek, Allah'ı her yönde görmeyi ve her yönden feyz almayı ifade eder. Ayak vurmak nefsinin ayaklar altında ezmek ve ona galebe çalmak demektir. Kolları yana açmak kemâle yöneliştir. Semâde secde kulluğun ta kendisidir.³⁵

Semâzenlerin başındaki külahı mezar taşına, sırtındaki hırkası mezarına, tennuresi de kefenine işaretler. Onlar dünyadan soyunmuş, gayb aleminin aşk pervaneleridir.

Semâzen semâ'ya başlarken hırkasını çıkarır ve manevi temizliğe adım atmış olur. Semâzenin, kollarını çapraz bağlı olarak duruşu Allah'ın birliğini ifade eder. Semâzen, kollarını iki yana açarak sağdan sola dönerken evreni kalbiyle kucaklar. Sağ eli gökyüzüne, sol eli yeryüzüne dönüktür. Bu "Hakk'tan alır halka veririz, kendimize bir şey mal etmeyiz" anlamına gelir. Bir başka ifadeyle de göğe ağarız, yere yağarız, varlığımız Hakk'ın rahmetinde yok olmuştur, demektir. Semâzenler gezegenlerin hem kendi etrafında hem de güneşin çevresinde dönmesi gibi meydana dönerler. Semâ', sembolik olarak, kâinatın oluşumunu, insanın âlemde dirilişini, Yüce Yaratıcı'ya olan aşk ile harekete geçişini ve kulluğunu idrak edip "İnsan-ı Kâmil"e doğru yönelişini ifade eder.

6. Şeb-i Arûs ve Vuslata Ermek

Şeb-i Arus, düğün gecesi. Müstesna aşğın "Can Musa'm Tûr dağına çıktı; benim buluşma zamanım geldi." dediği gecedir. "Ölümümüzden sonra mezarımızı yerde arama. Bizim mezarımız arif kişilerin gönüllerindedir." dediği gecedir.

Hangi beşerî güç boyun eğdirebilir, ölümü düğün gecesi anlayan insana? Hangi tarih, hangi zaman, hangi ömürdür yenebilecek onu? Bunun için hiç unutulmadı Mevlânâ. Yedi yüz yıldır hep gönüllerde yaşadı. Hayatının son demlerinde ölümün yaklaştığını hissedince şu gazeli söylemiştir:

"Gerçekten haberdar olarak ölenler, sevgilinin huzurunda şeker gibi erirler. Elest meclisinde âb-ı hayat içenler, bir başka tarzda ölürlər. Onlar, letafette melekleri de geçmişlerdir, artık insanlar gibi ölmek uzaktır onlardan... Sevgide derlenip toplananlar, şu insan kalabalığı gibi ölmezler. Sen sanır mısın ki, aslanlar da köpekler gibi kapı dışında can versin? Aşıklar, yolculukta öldüler mi can padişahı karşılar onları. Aşıklar, can gözünü açarlar. Başkaları ise kör ve sağır ölürlər. Hepsi de o Ay yüzlünün ayağı ucunda

35 Önder, *Mevlâna*, s. 45.

ölürler de güneş gibi doğup parlarlar. Birbirlerinin canı kesilen âşıklar, birbirlerinin aşkıyla ölürler. Hepsisi de tek bir inciye benzerler. Onlar, ana-baba kucağında ölmezler. Âşıklar, gökyüzüne uçarlar, münkirlerse cehennemin dibinde can verirler. Geceleri korkudan uyumayanlar, korkusuz ve tehlikesiz ölürler. Fakat burada ota tapanlar, öküz kesilirler, eşekçesine ölürler. Bugün o bakışı arayanlarsa o bakışa karşı neşeli bir hâlde ve gülererek can bağışlarlar. Padişah, onları lütuf kucağında alır. Öyle hor ve ehemmiyetsiz bir halde ölmez onlar. Bunu da hani ölürlerse diye söyledim, yoksa ölüm onlardan uzaktır.”³⁶

Sonuç

Mevlânâ, hem kendi bakışlarını hem de Kur’an tefekkürünün bakışını insana, yaşayan insana çevirmiştir. Mevlânâ, dinin kuru bilgi, şekil ve doktrin tarafından çok, duygu, iç tecrübe ve aşk aktivitesi yönüyle kucaklaşmıştır. Mevlânâ, kültür zemini ve bilgi mirası tamamen Kur’an ve İslam olan bir düşündürüdür. O, imanı, aşkı ve cezbesi bakımından bir Muhammedî’dir.

Mevlânâ penceresinden baktığımızda mutsuz yığınların huzura kavuşması, ancak insanın yaratılışındaki eksilerle artılar, hayvanlıkla insanlık, şeytanla melek, bedenle ruh, madde ile mana arasında iyi bir denge kurabilmesine bağlıdır. Söz konusu bu denge bir takım şaşmaz değerleri ve sağlam inançları benimsemek ve toplum fertleri içinde yaygınlaştırmakla mümkündür.³⁷ Büyük insanların tesirleri ve feyizleri, zamanları ile kayıtlı olmayıp asırlar boyu devam eder. Hatta bazen kendi devirlerinde gereğince anlaşılamayıp çağlar geçtikçe daha iyi tanınan, hayranları halkasını gittikçe genişleten seçkin kişiler vardır. Peygamberlerle başlayan bu şerefli yapıcılarının en parlak yıldızlarından biri de Mevlânâ’dır. Mevlânâ Celaleddin-i Rumi; doğuda ve batıda, bir bilgin, mütefekkir, mutasavvıf, eğitimci, dil ustası, gönül ehli, aşk rehberi ve büyük bir şairdir. Hayalinin genişliği, hislerinin coşkunluğu, tabiatı tasvirdeki gücü, bilgisi, inceliği ve samimiyeti onun belirgin vasıflarını oluşturmaktadır.³⁸

36 Gölpınarlı, *Mevlânâ Celâleddîn*, ss. 125-26.

37 Mehmet Demirci, *Mevlânâ’dan Düşünceler*, Akademi Kitabevi, 2. Baskı, İzmir 2002, s. 24.

38 İbrahim Emiroğlu, *Sûfi ve Dil (Mevlânâ Örneği)*, İnsan Yay., İstanbul 2002, s. 13.